

REFLEXIONS SOBRE ELS GRAVATS RUPESTRES PREHISTÒRICS DE CATALUNYA: EL CAS DE L'ALT EMPORDÀ

Gravats rupestres, Alt Empordà, cassoletes, antropomorfs, megalitisme.

Josep Tarrús i Galter* **Benjamí Bofarull i Gallofré**** **Enric Carreras i Vigorós****
Pere Gay i Fumadó** **Miquel Dídac Piñero i Costa****

En las dos últimas décadas se han descubierto en el Alt Empordà (Girona) numerosas insculturas (cazoletas, canalillos y antropomorfos) sobre rocas al aire libre, siempre cercanas a tumbas megalíticas o a poblados del neolítico medio-final, sobre cistas con túmulo, sobre dólmenes y sobre un menhir. En nuestra opinión se trata de grabados prehistóricos.

Grabados rupestres, Alt Empordà, cazoletas, antropomorfos, megalitismo.

In the last two decades numerous petroglyphs (in the shape of bowls, channels and antropomorphs) have been discovered in the Alt Empordà (Girona Province). Carved on rocks in the open air, they are always found near megalithic tombs or settlements from the mid to end of the Neolithic period, on cists with tumulus, on dolmens and on a menhir. In our opinion they are prehistoric carvings

Rock carvings, Alt Empordà, bowls, anthropomorphs, megalithism.

Au cours des deux dernières décennies ont été découvertes en Alt Empordà (Gérone) de nombreuses entailles sur roche à l'air libre (cupules, rigoles ou formes anthropomorphes), toujours situées dans l'environnement de tombes mégalithiques ou d'habitats du Néolithique Moyen ou Final, sur des cistes avec tumulus, sur des dolmens et sur un menhir. Notre opinion est qu'il s'agit de gravures préhistoriques.

Gravures rupestres, Alt Empordà, cupules, formes anthropomorphes, mégalitisme.

INTRODUCCIÓ

Malgrat que l'existència de gravats rupestres sobre monuments megalítics o sobre roques aïllades és un fet conegut a Catalunya des de final del segle passat, el seu estudi no ha gaudit d'una dedicació similar a la de les pintures contemporànies (neolític-bronze), que compten actualment amb bones sistematitzacions a tot el país.

Per aquesta causa, els gravats rupestres prehistòrics continuen sent manifestacions artístiques molt desconegudes, fins i tot entre els mateixos prehistoriadors. Fins i tot, recentment, hi ha hagut intents de negar-los aquesta antiguitat prehistòrica, i se'ls ha volgut situar en el calaix de sastre de l'Edat Mitjana.

Aquests intents han abandonat la línia d'investigació que a principi de segle encetaren eminents prehistoriadors i estudiosos de les dues bandes del Pirineu, i que Jean Abelanet ha sabut continuar en la seva magnífica síntesi sobre les inscultures de la Catalunya Nord. Per a nosaltres, l'atribució prehistòrica de la majoria dels gravats que es troben sobre els monuments megalítics o en les roques a l'aire lliure properes és perfectament defensable, en especial perquè existeixen a Europa Occidental diversos conjunts tancats d'època neolítica i calcolítica que abonen l'antiguitat dels motius més freqüents (antropomorfs, cruciformes, signes en phi, cercles, motius fets cassoletes i reguerons, etc).

Aquest treball preliminar sobre el grup d'inscultures de l'Alt Empordà és un estudi recent sobre una àrea

* Museu de Banyoles, Pla de l'Estany

** GESEART, c/ Sta. Rosa, 9. 17211 Llafranc. Baix Empordà

reduïda (L'Albera-Serra de Rodes-Cap de Creus), que no arriba als 200 km², i que ha estat prospeccionada intensament en els darrers deu anys pel GESEART (Grup Empordanès de Salvaguarda i Estudi de l'Arquitectura Rural i Tradicional).

Aquestes prospeccions es varen encaminar a la recerca de nous monuments megalítics i de roques amb inscultures. Els resultats, tant en un camp com en l'altre, han estat sorprenents. Pel que fa a les inscultures, s'han localitzat centenars de noves roques aïllades, algunes noves cobertes de dòlmens i, fins i tot, menhirs amb gravats. A la vegada, s'han reestudiat els monuments amb inscultures ja coneguts des de principi de segle.

ELS GRAVATS RUPESTRES DE L'ALT EMPORDÀ

HISTÒRIA DE LA RECERCA

Salvador Sanpere i Miquel (1881) és el primer estudiós que ens parla dels gravats rupestres de l'Alt Empordà, quan descriu els signes que va veure a la coberta del dolmen del Barranc (Espolla) a final del segle XIX. En la seva opinió els signes foren gravats pel mateix Roca que posa el seu nom sobre un extrem de la coberta l'any 1750.

En realitat avui dia sembla més probable que el nom de ROCA faci referència a una marca termenal del segle XVIII i no a una persona concreta.

Joan Avilés i Arnau (1890) es va referir també a les cassoles insculpides de la coberta del dolmen del Prat Tancat (St. Climent Sescebes), possiblement una de les primeres cites contemporànies d'aquestes inscultures primitives.

Manuel Cazorro, en la seva coneguda síntesi de l'any 1912 sobre els dòlmens de la província de Girona, segueix l'opinió de S. Sanpere i no s'atreveix a considerar antics els signes de la coberta del Barranc d'Espolla.

Més tard, l'any 1914, Lluís Marià Vidal publica un notable treball sobre una roca oscil·lant -la Pedra dels Sacrificis- i un possible menhir (l'anomenarem "menhir Vidal") en el terme de Capmany, que presentaven diversos signes i cassoles gravats. Els considerarà d'època ibèrica. Pere Bosch-Gimpera i Lluís Pericot estudiaren el dolmen del Barranc i visitaren la Pedra dels Sacrificis el juliol de 1920. Poc després, Francesc Font, escultor del Servei d'Investigacions Arqueològiques, va realitzar un motlle de la coberta del Barranc i també, pel que sembla, dels altres dos monuments publicats per L. M. Vidal. Des de les primeres publicacions (1923a; 1923b) s'inclinen a considerar les seves inscultures com a prehistòriques, d'època eneolítica. Lluís Pericot, en la seva tesi (1925), publica una primera fotografia del motlle de la coberta del Barranc.

Els importants gravats de la Pedra dels Sacrificis, els del dolmen del Barranc i també els del "menhir Vidal" seran posteriorment estudiats detingudament pel mateix Pere Bosch-Gimpera i per Josep M. Colominas en un estudi que publiquen l'any 1931. Es reafirmen en la seva opinió de considerar aquests gravats com a prehistòrics en relació amb els dòlmens i amb paral·lels entre l'Art Esquemàtic de la península ibèrica.

Poc després, durant la segona quinzena d'agost de 1932, Isidre Macau, mestre aleshores de Palau-saverdera, aconsegueix dibuixar la cista amb túmul de la Vinya d'En Berta (Pau), amb els seus gravats, poc abans de la seva destrucció en construir-se un pou enmig d'aquest monument tumular (1934). La coberta de la Vinya d'En Berta, l'única sepultura megalítica intacta de l'Alt Empordà, estava coberta per cassoles i reguerons, formant algun motiu complex. En canvi, la llosa frontal sud de la cista presentava diversos gravats (angles, cercles, semicercles i òvals amb cassola o punt, cercles o òvals partits en creu, cruciformes sobre cercle i semicercle), alguns d'ells iguals als del Barranc.

Per la mateixa època, a la banda nord de l'Albera, Eugène Devaux (1933) publica els primers dòlmens amb gravats del Rosselló i, anys més tard, Pierre Ponsich retorna sobre la qüestió (1949), sempre des d'una òptica prehistoricista.

Poc després, l'abat Henri Breuil (1935) esmenta els gravats de la coberta del Barranc i en reproduïx alguns, trets directament de la fotografia que publicava Lluís Pericot (1925). Els considera força diferents a les pintures rupestres però molt semblants als gravats sobre granit d'Extremadura. En canvi, veu més similars a les pintures les inscultures de la Pedra dels Sacrificis i del "menhir" Vidal.

La reedició de la tesi de Lluís Pericot (1950) no aportarà novetats significatives a allò ja dit anteriorment pel que fa a les inscultures de l'Alt Empordà. Per la mateixa època, Joan Garriga, mestre de Vilajuïga, dóna notícia de dos dòlmens més amb cassoles i reguerons a la Serra de Rodes: la Taula dels Lladres i Mores Altes I, aquest darrer amb algun cruciforme també.

Des de mitjan anys 60 Jean Abelanet comença a publicar estudis sobre les inscultures del Rosselló, tema sobre el qual acaba fent la seva tesi (1976, publicada l'any 1990). Aquest autor és un decidit partidari de l'antiguitat prehistòrica dels gravats (cassoles i reguerons, cruciformes, etc.) dels dòlmens i roques a l'aire lliure rosselloneses, a les quals troba paral·lels en altres zones d'Europa Occidental (1986).

Lluís Esteve, de St. Feliu de Guixols, també es va ocupar del tema de les inscultures que apareixien al cim o a prop dels monuments megalítics del Baix Empordà des dels anys 60. Pel que fa a l'Alt Empordà, on va treballar entre 1971-1974, comparteix l'adscripció prehistòrica dels gravats i cassoles que s'hi coneixen (1979). Per la mateixa època, a inici dels setanta, la irlandesa

Elisabeth Shee, especialista en art rupestre megalític de la façana atlàntica europea, realitza el primer calc de la coberta del dolmen del Barranc (Espolla). En la seva opinió, aquests gravats, igual que els del Roselló que Jean Abelanet començava a publicar, han de ser medievals o moderns, potser marques de pastors. No esmenta, ni sembla conèixer, els gravats la Pedra dels Sacrificis de Capmany, del "menhir" Vidal, ni els de la cista amb túmul de la Vinya d'En Berta (Pau).

L'any 1981 Jordi Barris fa un segon calc de la coberta del Barranc i el primer de la Pedra dels Sacrificis. En l'estudi que en fa (1983) recalca la importància dels gravats de la Vinya d'En Berta com a prova segura de l'antiguitat dels altres dos conjunts esmentats.

L'any 1981, el sepulcre de corredor del Barranc és excavat (J. Chinchilla-J. Tarrús) i posteriorment restaurat l'any 1984. Es realitza el tercer calc de la coberta.

Àngels Casanovas, a través de diversos articles (1982; 1985), ha posat en qüestió l'antiguitat prehistòrica dels gravats rupestres de l'Alt Empordà i de Catalunya en general. Els considera d'època medieval o moderna. Realitza un quart calc de la coberta del Barranc l'any 1982 i també calca les Creus dels Vilars i les cobertes de la Taula dels Lladres i de Mores Altes I.

El 1982 el GESEART comença la seva prospecció intensiva de l'Albera-Serra de Rodes-Cap de Creus. Es localitza un fragment darrere la cambra de la coberta del Barranc amb dos gravats (un angle i un signe en phi), que ja havia descobert Joan Ruiz Solanes l'any 1971. Aquests treballs han continuat fins avui, i han servit perquè es publicuessin diversos estudis (Tarrús *et alii* 1988; Tarrús-Chinchilla 1992). Aquest any 1992 s'han realitzat nombrosos calcs dels conjunts amb inscultures més importants, entre altres el cinquè calc de la coberta del Barranc i el segon de la Pedra dels Sacrificis.

Aquest darrer calc del Barranc s'ha realitzat en condicions de llum òptimes (sol rasant de novembre/desembre 1992-gener 1993) i una vegada retirades les capes de líquens que emmascaraven els gravats, en especial a la seva part central. Un equip de quatre persones hi ha esmerçat cinc dies per tal de comprovar cada gravat amb llums diferents abans de donar-lo per bo. També s'han tingut en compte -i comprovat sobre el terreny- totes les versions anteriors (P. Bosch-Gimpera i L. Pericot, E. Shee, J. Barris, J. Tarrús-J. Chinchilla i A. Casanovas).

Aquesta reproducció és el producte de dues tècniques combinades: la del calc directe per fricció amb paper de cel·lulosa i la còpia sobre plàstic amb rotulador indeleble del que s'observa directament una vegada resseguits amb guix els motius. Com que els gravats del Barranc són de difícil interpretació, a causa de la seva escassa profunditat, hem optat per combinar aquestes dues tècniques per tal d'obtenir un calc el més fiable possible.

Els resultats han estat sorprenents, en especial pel que fa als extrems de la coberta, on han aparegut multitud

de nous gravats. A la part central, per sota dels líquens, molts gravats ja coneguts s'han anat entrelligant fins a formar una intrincada retícula, similar ara a les que es coneixen en altres dòlmens de la zona, com el de Mores Altes I. No hi ha dubte que la coberta del Barranc -la part que no destrossaren els picapedrers- és el conjunt més important d'art rupestre megalític de l'Empordà.

LA PROBLEMÀTICA DE LA SEVA ANTIGUITAT

Segons la línia clàssica de les investigacions sobre els gravats rupestres dels megàlits de l'Alt Empordà que iniciaren Pere Bosch-Gimpera i Lluís Pericot a inici del s. XX, no hi ha cap dubte de l'antiguitat prehistòrica de la major part d'aquestes inscultures, inclosos els cruciformes. Aquesta línia d'investigació ha estat seguida després, entre altres, per H. Breuil, I. Macau, J. Garriga, L. Esteva, J. Barris i J. Tarrús.

Jean Abelanet, que ha estudiat els gravats de la Catalunya Nord, no dubta tampoc a considerar prehistòrics la majoria de gravats que troba sobre cobertes de dòlmens o sobre roques, inclosos els nombrosos cruciformes (sovint cassoletes intercomunicades) de la zona. En un dels seus treballs (1986) cita com a prehistòrics els casos de la Vinya d'En Berta, la Taula dels Lladres i la Pedra dels Sacrificis, però en canvi dubta en el cas de la coberta del Barranc, que no coneix personalment. Una vegada vistes les diapositives i calcs recents d'aquesta coberta no dubta a qualificar-la de prehistòrica.

La primera investigadora que negà l'antiguitat dels gravats de la coberta del Barranc fou la irlandesa E. Shee, que va visitar el dolmen a inici dels anys 70, acompanyada per Joan Calverol, d'Espolla. A ella devem el primer calc d'aquesta coberta, ja que l'estudi de P. Bosch-Gimpera i J. Colominas es basà en un motlle. No va visitar la Pedra dels Sacrificis de Capmany ni coneixia el cas de la Vinya d'En Berta.

Recentment, A. Casanovas ha fet rebrotar la polèmica en considerar que la major part d'aquests gravats empordanesos i d'altres zones de Catalunya, en especial pel que fa als cruciformes, han d'ésser d'època medieval o moderna en relació a cristianitzacions i a marques territorials.

En la nostra opinió, després d'haver vist totes les inscultures conegudes de l'Alt Empordà (excepte les del "menhir" Vidal, no retrobat encara) i haver-ne descobert centenars de noves, no pot haver-hi dubtes sobre l'antiguitat prehistòrica d'aquests gravats, inclosos la major part dels cruciformes, per les raons que tot seguit detallarem.

Les evidències arqueològiques

Centrant-nos voluntàriament només a la mateixa àrea de l'Alt Empordà, per tal d'evitar extrapolacions llunyanes, cal esmentar tot primer les troballes tancades,

arqueològicament incontestables, de la cista amb túmul de la Vinya d'En Berta (Pau) i de l'assentament neolític de Ca N'Isach (Palau-saverdera), tots dos a la Serra de Rodes.

Les cassoles aïllades i les cassoles amb reguerons trobades sobre lloses de diversos murs de l'hàbitat de Ca N'Isach durant les excavacions de 1987-1992 ens asseguruen un inici d'aquesta mena d'inscultures a l'Alt Empordà de final del IV o inici del III mil·lenni aC, segons dates no calibrades de C-14.

Per altra banda, les inscultures de la coberta (un motiu complex fet amb cassoles i reguerons) i els gravats de la llosa frontal sud de la Vinya d'En Berta -entre ells cruciformes sobre cercles i semicercles, idèntics als del Barranc, tal com I. Macau ja va observar- ens proporcionen una dada local absolutament fiable sobre la contemporaneïtat de tots aquests gravats rupestres a l'Alt Empordà i sobre la seva antiguitat prehistòrica. Recordem que aquest monument megalític estava enterrat més d'un metre sota d'un gran túmul i que mai no havia estat violat fins al mes d'agost de 1932.

Les dates radiocarbòniques de Ca N'Isach i la iconografia segura dels gravats de la Vinya d'En Berta han estat els dos pilars sobre els quals hem fonamentat l'atribució prehistòrica de la resta de les inscultures similars que coneixem sobre megàlits o sobre roques a l'aire lliure a l'Alt Empordà.

No cal dir que ens ha estat també de gran ajuda comptar amb el repertori iconogràfic de la zona del Rosselló, en especial el dels Aspres del Canigó, que és just a l'altre costat del Pirineu de la zona que nosaltres estudiem. Moltes de les observacions que farem respecte als gravats de l'Alt Empordà, com per exemple en el cas dels cruciformes, ja han estat fetes per J. Abelanet referint-se als casos homòlegs del Rosselló.

En un segon escaló de les evidències que pot aportar l'estudi arqueològic de la zona sobre l'antiguitat prehistòrica d'aquests gravats, cal referir-se a la repetida coherència de l'entorn en què apareixen. En efecte, les inscultures es troben sempre o bé damunt de monuments megalítics (cistes, dòlmens, menhirs) o bé en la seva rodalia, sovint immediata. El seu percentatge sembla directament proporcional a la quantitat de megàlits de cada microzona. Aquest fet proporciona, al nostre entendre, un context prehistòric als gravats de molta més consistència que el que es podria establir per a altres èpoques.

A més, altres dades circumstancials o de context recolzen la seva datació prehistòrica:

- La coherència del suport, ja sigui d'esquist o de granit. Els gravats sempre són realitzats sobre cobertes i lloses de sepulcres, menhirs, hàbitats i roques a l'aire lliure properes als monuments anteriors.

- La coherència de la seva tècnica, que sempre és per repicat, ja sigui per percussió directa amb un objecte rom i dur (rierenc, eina polida ?) o bé per percussió indi-

recta amb un cisell dur, però mai no apareix la incisió.

- La seva coherència iconogràfica, ja que els motius són molt repetitius (signes en phi, cruciformes, cercles, angles, antropomorfs, cassoles i reguerons), encara que siguin fets sobre suports diferents. No cal recordar que motius idèntics o molt similars són fàcilment localitzables en altres zones europees, des de la immediata del Rosselló fins a les més llunyanes de la zona dels Alps, de l'Art Esquemàtic ibèric (pintat o gravat) o de l'Art Megalític de la façana atlàntica.

El problema dels cruciformes

En primer lloc cal dir que, en la nostra opinió, es tracta d'una falsa polèmica, generada a partir d'un coneixement directe insuficient -parcial o nul- de les inscultures de l'Alt Empordà i del Rosselló i de les evidències arqueològiques que abans hem citat. Del fet que es coneguin a la zona -i ningú no ho nega- veritables creus medievals i modernes no es pot desprendre que tots els signes cruciformes siguin d'aquesta mateixa època. Aquesta mena de simplificacions no té en compte ni el context on es troben ni les evidències arqueològiques properes disponibles, que són les que es poden extrapolar i fer servir per a l'Alt Empordà amb una certa versemblança i garantia.

Pensar que tots els signes en creu o similars (com els motius amb doble i triple creu, per exemple) hagin de ser forçosament medievals o moderns, qualsevol que sigui la seva tècnica d'execució i el context on es trobin, suposa menysprear les evidències arqueològiques de molts jaciments d'art rupestre d'Europa Occidental. I tot per causa d'una fixació cultural o d'un actualisme que ens fa pensar que tot signe cruciforme ha d'estar relacionat amb el cristianisme.

Aquesta qüestió es pot contradir en base a dos tipus d'evidències:

- Sobre els signes cruciformes existeixen nombrosos paral·lels iconogràfics prehistòrics a Europa Occidental, en especial a l'Art Esquemàtic Ibèric i a l'Art Megalític Atlàntic. De passada recordem la presència de cruciformes sobre els rierencs pintats azilians del jaciment de Mas d'Azil (Ariège, França), tal com ja va assenyalar Hugo Obermaier a principi d'aquest segle.

Com a exemple de la presència de cruciformes entre la pintura Esquemàtica catalana, es poden citar el cruciforme amb barra inferior de la cova del Mas d'En Carles (Vandellós), el cruciforme simple de la cova de Can Ximet (Olèrdola) i el cruciforme sobre cercle de la cova del Portell de les Lletres (Montblanc), tots a Tarragona. Ramon Viñas (1992) no dubta a situar aquests signes entre les "figures amb trets antropomorfs" del conjunt Esquemàtic-Abstracte, que situa cronològicament entre el neolític-calcolític i les etapes protohistòriques.

- Els tipus de creus medievals-modernes, que nosaltres coneixem a l'Empordà i a les comarques properes,

tenen una iconografia (creus llatines amb peanyes triangulars, creus potenchades, calvaris, grans creus llatines aïllades, etc), una situació topogràfica (parets verticals ben visibles), una ubicació (extrems superiors de menhirs, aïllades sobre cobertes o sobre lloses de dòlmens) i una tècnica (percussió indirecta o incisió profunda en V), ben diferent dels cruciformes que considerem prehistòrics.

En aquests casos la seva funció com a signes de cristianització o com a marques per a distints tipus de termes territorials acostuma a ser fàcil de documentar històricament, cosa que no succeeix amb els cruciformes. Les referències que es troben sobre alguns d'aquests, des del segle IX a vegades, en parlen gairebé sempre com a signes preexistents.

Sense entrar en paral·lels concrets, perquè ens estendríem massa, direm que a l'Alt Empordà i al Rosselló es documenta sovint una relació estreta, a vegades indestruïble, entre els motius fets de cassolletes relligades amb reguerons i els cruciformes. Aquests darrers a vegades queden aïllats, però generalment formen part del motiu -una intrincada retícula que sol vessar cap enfora del suport- i estan fetes normalment per quatre cassolletes intercomunicades per reguerons, insculpides sempre per repicat. Quan trobem grups de cruciformes aïllats sobre roques a l'aire lliure acostumen a estar a prop d'altres roques amb cassolletes i reguerons.

Els signes cruciformes més comuns, d'entre els que considerem prehistòrics, són les creus simples llatines i gregues, les dobles i triples creus i les taus. Descartem com a prehistòriques les creus amb triangles isòsceles als extrems o de Malta i la major part de les potenchades, que no coneixem en contextos megalítics a l'Empordà.

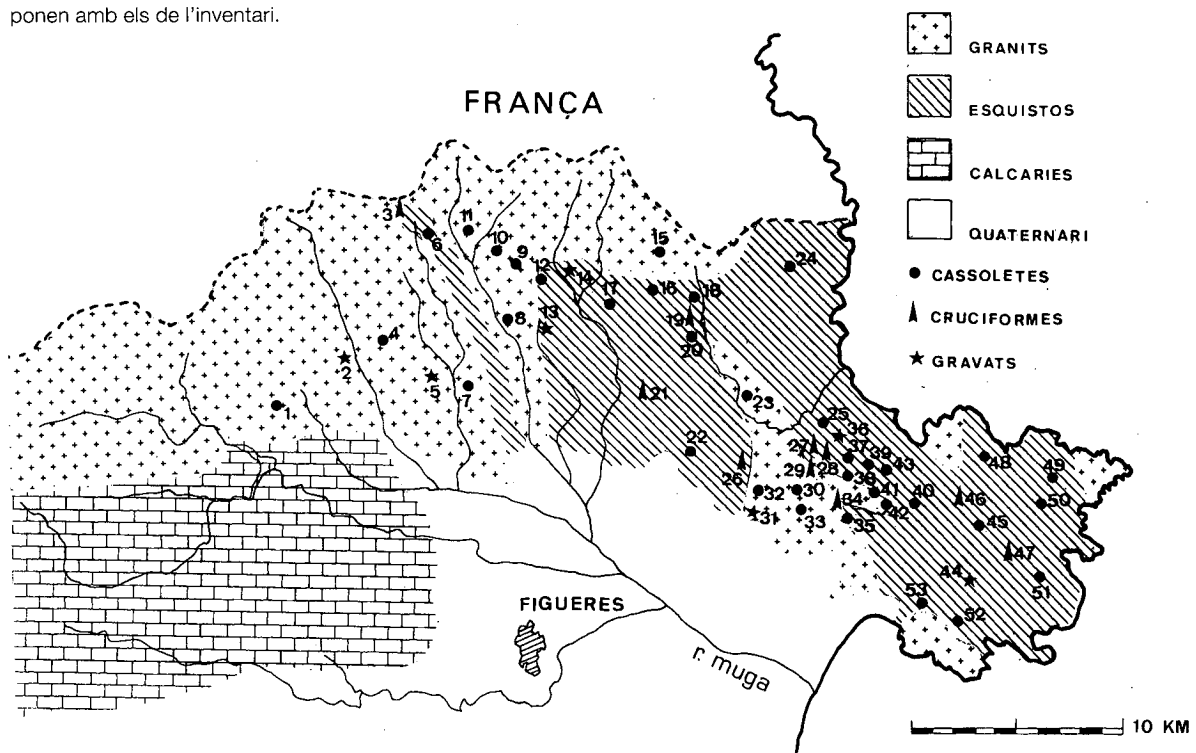
Cal esmentar que en alguns casos hem observat superposicions clares de creus medievals-modernes sobre roques amb cassolletes i cruciformes prehistòrics. En referim concretament a la pedra nº 1 de Les Creus de la Carena (Vilajuïga), on s'ha resseguit amb una escarpa de ferro una creu antiga feta amb cassolletes, insculpint a més un triangle isòsceles (imitació de la creu de Malta) en l'extrem superior del signe. Igualment, les creus i una tau -fetes amb cassolletes i reguerons, també- de la pedra nº 1 del Pla d'Elena (Delfià, Rabós d'Empordà) foren resseguides amb eina de ferro en una època indeterminada medieval-moderna.

DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA (Fig.1)

Actualment (1993) coneixem un total de 53 grups amb 391 suports a l'Alt Empordà. Concretament hi ha 2 grups a l'Albera Occidental, amb 2 suports; 15 grups a l'Albera Central, amb 99 suports; 7 grups a l'Albera Oriental, amb 93 suports; 17 grups a la Serra de Rodes, amb 105 suports; i 12 grups al Cap de Creus, amb 92 suports.

123

Figura 1. Mapa de distribució dels suports amb inscultures a l'Albera-Serra de Rodes-Cap de Creus. Els números es corresponen amb els de l'inventari.

D'aquests suports n'hi ha 19 (cobertes/lloses) que corresponen a 18 monuments megalítics (Vinya d'En Berta amb la coberta i el frontal sud). Corresponen a una cista amb túmul, nou sepulcres de corredor, dues galeries catalanes, quatre dòlmens simples, dos menhirs (un d'ells dubtós, el "menhir" Vidal que no hem retrobat encara), i a diverses lloses del mur de l'espai d'Habitatge 1r de Ca N'Isach.

La resta d'inscultures són fetes sobre 372 roques a l'aire lliure. D'aquestes roques, un 27,95% (104) són a les rodalies -en un radi de 100 m- d'algun sepulcre megalític, menhir o hàbitat neolític. Altres 165, un 44,35%, són en un radi de 500 m d'algun monument megalític/hàbitat. Només 103, un 27,7%, queden més allunyades d'algun monument megalític/hàbitat, encara que la distància mai no es superior als 2 km en línia recta. Si sumem els dos percentatges primers tenim que un 72,3% de les roques es troben en zones immediates o properes (entre 100-500 m) d'algun monument megalític /hàbitat.

És versemblant deduir, doncs, que la seva ubicació es relaciona estretament amb els monuments megalítics o hàbitats prehistòrics de la zona. Recordem que estem parlant d'una àrea reduïda -l'Albera, Serra de Rodes, Cap de Creus- que no supera els 200 km² i que conté un centenar de monuments megalítics.

En alguna ocasió, a més, existeixen agrupacions molt denses a les zones immediates de sepulcres megalítics i d'hàbitats prehistòrics. Els casos més flagrants són les roques situades a la part alta (Creus de la Carena) i a la part baixa (pedra del Garrollar) de la necròpolis megalítica (sepulcres de corredor i galeries catalanes) de la Coma d'Infern (Vilajuïga); les roques que hi ha a l'est -vessant amunt- de l'hàbitat de Ca N'Isach (Palau-saverdera); les roques a tocar els dòlmens del Puig Margall o de Riera Pujolar II; les roques properes a cadascuna de les cistes amb túmul (Pla de les Gates, Tomba del General, Puig Rodó) de la cala Montjoi (Roses); o el gran conjunt de roques de l'àrea propera als dòlmens del Puig Balaguer i de Girarols I-II.

TIPUS I TOPOGRAFIA DEL SUPORT

Del total de suports amb inscultures (391) coneguts, 16 corresponen a sepulcres megalítics (4,09%), 2 a menhirs (0,51%), 1 a hàbitats (0,26%) i els altres 372 a roques a l'aire lliure (95,14%).

Com és normal, els suports d'esquist/pissarra són els preferits, amb un 87,15%, mentre que els de granit/gneis representen només un 12,85%. Aquest fet és particularment interessant perquè a l'àrea estudiada les dues classes de roques tenen una presència similar.

Això no impedeix que alguns suports importants, com la Pedra dels Sacrificis o el menhir dels Palaus, siguin precisament de granit, tot i que és una roca molt difícil d'insculpir. No cal dir que les inscultures fetes sobre granit/gneis són essencialment cassoletes i reguerons,

a part dels casos citats i probablement del "menhir" Vidal. A més a més, l'erosió que pateix aquesta mena de roca fa que els gravats siguin sovint gairebé indelectables. Sobre esquist/pissarra, excepte en casos com el de la coberta del Barranc, els gravats es conserven molt millor.

Les roques a l'aire lliure solen presentar superfícies inclinades lleugerament, entre 15 i 30° de pendent, encara que a vegades són gairebé planeres. La inclinació del suport, en les lloses provistes de cassoletes i reguerons, devia servir per fer escolar els líquids cap enfora de la pedra. Aquestes roques es troben generalment en punts dominants del paisatge, sobre les valls. Sovint se situen en amplis cercles per damunt de les valls, a les muntanyes circumdants, on hi havia també les necròpolis.

LES TÈNIQUES

Tots els gravats que considerem prehistòrics són fets per repicat, ja sigui per percussió directa o per percussió indirecta, amb solcs que presenten seccions en U més o menys amples i desgastades. Alguns gravats prehistòrics són fets amb traços força profunds, com els de la pedra de la zona I de Puig Margall; d'altres, en canvi, com els de la coberta del Barranc, són fets amb traços molt superficials (a causa del desgast sofert), la qual cosa ha dificultat sempre la seva correcta interpretació.

No coneixem cap signe prehistòric que sigui incís com correspon als signes medievals-moderns, fets amb una eina de ferro. Aquesta mena de gravats recents poden estar fets per incisió simple o bé per percussió directa o indirecta (escarpa), sempre amb alguna eina de ferro. En el primer cas s'aconsegueix una secció en V, estreta i profunda; en el segon la secció, també en V, és més oberta i superficial; i en el tercer, estreta i molt profunda. Pel que fa a la famosa inscripció moderna del Barranc (Roca 1.750) cal dir que és feta per percussió directa, molt desgastada per l'erosió. El signe on és més evident la seva modernitat és el darrer, el zero. Allí s'observen els vorells escantonats i profunds que produeixen les eines de ferro.

En algun cas s'han observat superposicions de creus medievals sobre cruciformes antics (Pla d'Elena), resseguint-los i aprofundint-los amb una eina de ferro, o fins i tot retocant el signe (pedra nº 1 de les Creus de la Carena)

Assenyalarem també que a la pedra del Mas Romanyac, al costat dels signes antics, repicats i d'escassa fondària (cercle, rectilinis, cassoletes i cruciformes), apareix un anagrama modern format per tres lletres entrelaçades (A/T/F), on s'observa clarament l'acció d'una eina metàl·lica, tant per la clara secció en V que presenten com per la seva fondària. Els cruciformes havien estat també resseguits i enfondits amb la mateixa eina.

LA ICONOGRAFIA

Els suports més importants

A l'àrea estudiada no abunden els suports amb varietat de gravats. Es poden reduir als casos de la llosa frontal sud de la Vinya d'En Berta (Pau) (Fig.2), la coberta del Barranc (Espolla) (Fig.4), la Pedra dels Sacrificis (Fig.5) i el "menhir" Vidal (Capmany), el menhir dels Palaus (L'Estrada-Agullana) (Fig.3), la Llosa d'En Carriel (Els Vilars, Espolla), la pedra nº 1 de Roca Galera (Fig.6), la pedra nº 1 de Puig Margall I, les pedres nº 1 i 3 de Puig Margall II (Port de la Selva) i la pedra del Mas Romanyac (Roses).

En aquestes lloses hi ha gravats antropomorfs, signes en phi, rodes, cercles i angles, al costat de cruciformes i de cassoletes amb reguerons. Els gravats (cercle, doble cercle, cruciforme, signe en U) del "menhir" Vidal els considerem prehistòrics, per la seva similitud amb els de la Vinya d'En Berta o del Barranc. De totes maneres, malauradament, la nostra opinió no està fonamentada per una observació directa, perquè encara no hem pogut localitzar aquest suposat "menhir".

Les roques amb cruciformes, simples o variats, són ja més nombroses. En coneixem als següents grups: coll d'Ulleda, Els Vilars (Creus dels Vilars, Creus del Castellar, pedra nº 4 del corral d'En Massanet), Mas Mallol, Coll d'Abella i Pla d'Elena, a l'Albera; a les roques de Canyelles, l'altar de Riera Pujolar II, les Creus de la Carena, les Creus de Ca N'Isach i Creus de l'Hospital, a la Serra de Rodes; i també al Puig Alt, Bufadors i Muntanya Negra, al Cap de Creus.

Les inscultures més nombroses són les formades per cassoletes i reguerons. Aquests suports (roques a l'aire lliure i cobertes de dòlmens) formen sovint motius molt complexos, que a vegades inclouen cruciformes i zones excavades que semblen animals (cabres, cavalls, etc). Les més importants són les pedres nº 2 i 3 del corral d'En Massanet (Els Vilars, Espolla), la pedra del Garrollar a Vilajuïga (amb cruciforme en un extrem), la coberta del dolmen de Mores Altes I al Port de la Selva (amb cruciforme central), i la pedra de la Perafitia al Mont Bufadors del Port de la Selva.

Moltes altres roques tenen únicament cassoletes aïllades o lligades per reguerons, formant conjunts més o menys senzills.

Motius i conjunts

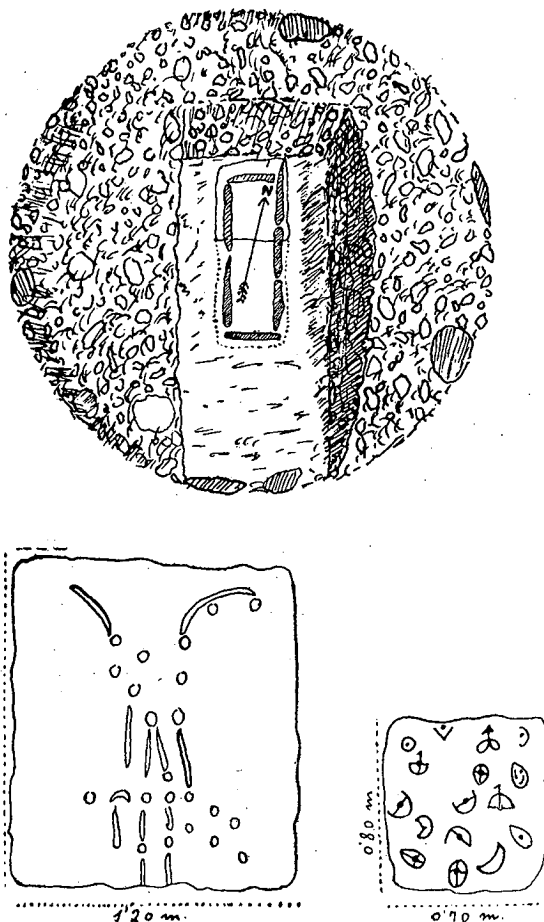
Els conjunts de gravats apareixen generalment sobre roques de dimensions reduïdes (1-2 m de llargada/amplada) encara que també es coneixen conjunts de grans dimensions, com el de les Creus de l'Hospital (8 m de llarg per 4 m d'ample, sobre diverses lloses d'un aflorament d'esquist) o la llosa central de les Creus de Ca N'Isach (4 m de llarg per 2,5 m d'ample).

A l'altre extrem es poden citar els casos de la pedra nº 2 de Ca N'Isach, una llosa aïllada, de només 80 per 50

cm, que té 18 cruciformes gravats, entrelligats molts d'ells per reguerons; o la llosa d'En Carriel, de 70 per 50 cm, que presenta un magnífic cruciforme sobre cercle. Les mides dels gravats són força homogènies. Se situen entre els 10-20 cm de longitud, encara que en algun cas arriben als 25 cm (antropomorf pedra nº 1 del Puig Margall II) i de forma extraordinària arriben als 2 metres en el cas del doble òval ("ulleres") del menhir dels Palaus. La iconografia bàsica dels gravats de l'Alt Empordà es pot resumir en els següents:

- Antropomorf amb braços en arc, triangle al ventre, cames i membre (Barranc); antropomorfs amb cames en carrera (pedra nº 1 Puig Margall I); antropomorfs amb cames en angle (Barranc, pedres nº 1 i 3 de Puig Margall II).
- Cruciformes simples, dobles, triples i quàdruples combinats amb motius complexos (Barranc, Pedra dels Sacrificis) o formant grups "familiars" de 2 o 4 persones (Barranc); cruciformes sobre cercles simples o barrats (Barranc, llosa d'En Carriel, Vinya d'En Berta);

Figura 2. La cista amb túmul de la Vinya d'En Berta (Pau), el fragment de la seva coberta (esquerra) i la llosa frontal sud del monument (dreta), segons els croquis originals d'Isidre Macau (1932).

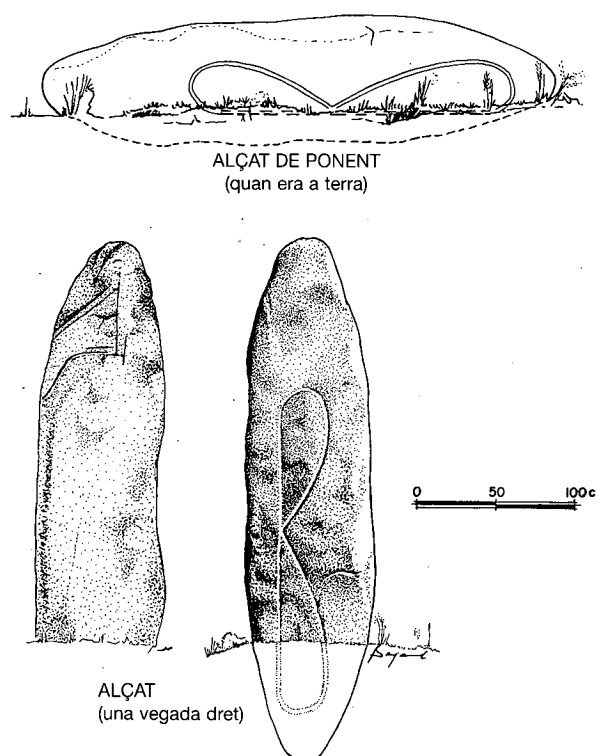

Figura 3. El menhir dels Palaus (Agullana) amb els gravats que presenta a les seves dues cares. Calc del Gesart 1992.

cruciformes sobre semicercles, simples o barrats (Barranc, Vinya d'En Berta); cruciformes sobre quadrats barrats (Barranc); cruciformes a l'extrem de dos cercles de costat (ulleres) o a l'extrem d'un cercle (Barranc); cruciformes amb extrem inferior potençat (Pedra de les Creus dels Vilars, Barranc); cruciformes amb extrem inferior allargat en ganxo (Creus del Castellar, Barranc); cruciformes simples, creus llatines o gregues (Barranc, Pedra de les Creus dels Vilars, Creus de Ca N'Isach, Creus de l'Hospital, "menhir" Vidal, etc); cruciformes dobles (Barranc, Creus de Ca N'Isach, Creus de l'Hospital, pedra nº 4 del corral d'En Massanet, etc); cruciformes dobles de braços desiguals (pedra nº 1 de Creus de la Carena); cruciformes triples (pedres nº 2 i 3 de Ca N'Isach, etc).

- Signes en phi grega (Barranc, Vinya d'En Berta, Pedra dels Sacrificis).

- Reticulats complexos que uneixen gravats diversos (Barranc)

- Signes en cercle, òval o semicercle, simples, amb cassoleta o barrats (Vinya d'En Berta, Barranc, Pedra dels Sacrificis, pedra nº 1 de Roca Galera, pedra del Mas Romanyac, "menhir" Vidal); signes en doble cercle o ulleres (menhir dels Palaus, Pedra dels Sacrificis, Barranc, "menhir" Vidal).

- Signes en angle, amb o sense cassoleta (Barranc, Vinya d'En Berta)

- Rectilinis aïllats o convergents (Barranc, pedra del Mas Romanyac, llosa d'En Carriel, etc).

- Signes en U ("menhir" Vidal, Barranc), en T-tau- (Barranc, pedra nº 1 del Pla d'Elena, etc); i en pi grega (Barranc).

- Cassoletes aïllades (úniques o múltiples, aquestes darreres formant agrupacions o no); 2 cassoletes iguals unides amb regueró o halteriformes (pedra nº 2 del Corral d'En Massanet, etc); cassoleta gran unida amb regueró a una de petita (pedra nº 2 de les Creus de la Carena); cassoleta allargada o pediforme (Creus de l'Hospital, pedra nº 2 del Corral d'En Massanet, etc); cavitat esteliforme (pedra de la Riera Pujolar II); gran cavitat o bassi d'on surten reguerons (Pedra des Sacrificis, pedra del Garrollar, etc); reticulats complexos formats per cassoletes i reguerons, que poden incorporar cruciformes fets amb 4 cassoletes unides (Mores Altes I, pedra del Garrollar, etc).

Algunes de les inscultures més usuals es repeteixen en multitud de roques o lloses de monuments megalítics des de l'Albera al Cap de Creus.

Per acabar direm que si estudiem l'estratigrafia horitzontal de la coberta del Barranc, el conjunt més complex de tots, s'hi observa que els gravats més elaborats i entrelligats són a la part central de la llosa, mentre que a les vores els motius es deslliguen i s'espaien força. En altres casos (Creus de l'Hospital, coberta de Mores Altes I, etc.) sembla que també es prefereix la part central de les roques per als motius més complexos.

INVENTARI

Els números de l'inventari es corresponen amb els del mapa de situació de la Figura 1.

L'Albera Occidental Sud

Aquesta zona s'estén des del coll de Lli al coll del Pertús. La carretera N-II fa de divisòria. Comprèn els grups següents:

1) Grup de Caneres (Darnius)

- Nombre de suports: 1
- Classe de suport: coberta d'un sepulcre de corredor
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

2) Grup dels Palaus (L'Estrada/Agullana)

- Nombre de suports: 1
- Classe de suport: les dues cares d'un menhir
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: antropomorf amb cames obertes en una cara i a l'altra gran motiu (2 metres) en doble òval o "ulleres", que el cobreix totalment.

L'Albera Central Sud

Aquesta zona s'estén des del coll de Pertús (divisòria carretera N-II) al coll de Banyuls (divisòria pista a Vilamaniscle pel coll de Plaja). Comprèn els següents grups:

3) Grup del pla de l'Arca, coll d'Ulleda (la Jonquera)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport : roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades (Pla de l'Arca) i cruciformes (Coll d'Ulleda)

4) Grup del Mas Baleta, Estanys i Canadal (la Jonquera)

- Nombre de suports: 5
- Classe de suport: coberta i capçalera de dos dòlmens simples (Mas Baleta I i Canadal), part interna suport lateral del dolmen de la Jaça d'En Torrent i roques a l'aire lliure (Estanys).
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades. Creu grega moderna i cassoletes al dolmen del Mas Baleta I. Escutiforme en baix relleu sobre la part interna de la llosa de capçalera de Canadal.

5) Grup de la Pedra dels Sacrificis, Rocamala, "Menhir Vidal" (Capmany)

- Nombre de suports: 3
- Classe de suport: roques oscil.lants i possible menhir
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: signes en phi, cruciformes simples i combinats amb cercles, cercles, doble cercle o "ulles", angles, rectilinis i cassoletes a la Pedra (oscil.lant) dels Sacrificis; cassoletes aïllades a la pedra oscil.lant de Rocamala; cercle, doble cercle, signe en U i cruciforme al "menhir" Vidal.

6) Grup de Coll de Madàs (Cantallops)

- Nombre de suports: 4
- Classe de suport: coberta d'una galeria catalana i roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

7) Grup de les Closes (St. Climent Sescebes)

- Nombre de suports: 1
- Classe de suport: coberta d'un dolmen simple
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons i cruciformes encadenats

8) Grup de Gutina, Prat Tancat (St. Climent Sescebes)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: cobertes de dos sepulcres de corredor
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

9) Grup de la Verna, Font del Roure (Espolla)

- Nombre de suports: 3
- Classe de suport: roques a l'aire lliure i coberta del

sepulcre de corredor de la Font del Roure

- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

10) Grup de Coll de les Llosardes, Grosser i Baussitges (Espolla)

- Nombre de suports: 14
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons

11) Grup del Mas Gamerús, Pradets (Espolla)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

12) Grup de Balaguer, Girarols (Espolla)

- Nombre de suports: 29
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

13) Grup dels Vilars (Espolla)

- Nombre de suports: 9
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: antropomorf (llosa d'En Carriel); cruciformes (Creus dels Vilars, Creus del Castellar, pedra nº 4 del corral d'En Massanet); cassoletes amb reguerons (pedres nº 1-3 del corral d'En Massanet).

14) Grup del Barranc, Belitres (Espolla)

- Nombre de suports: 14
- Classe de suport: coberta de sepulcre de corredor i roques a l'aire lliure.
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons a les roques del coll de Belitres. Antropomorfs, cruciformes, signes en phi, en tau i en pi, reticulats complexos, angles, cercles, rectilinis, cassoletes i inscripció moderna (Roca 1750) al dolmen del Barranc.

15) Grup de Pils (Rabós)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons

16) Grup de Gibert, Roques Negres (Rabós d'Empordà)

- Nombre de suports: 4
- Classe de suport: coberta d'un sepulcre de corredor (Gibert) i roques a l'aire lliure.
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

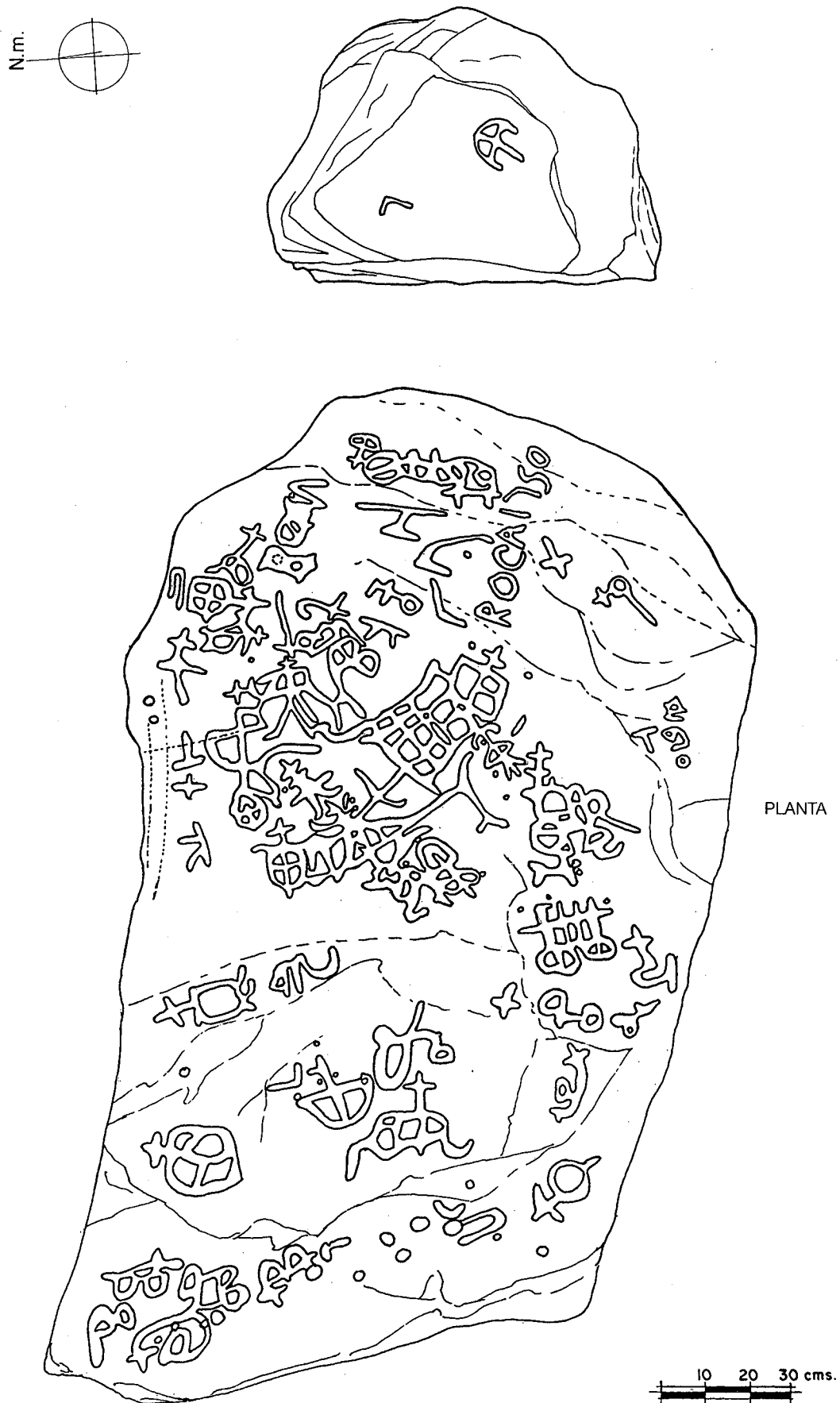

Figura 4. Fragments de la coberta del sepulcre de corredor del Barranc (Espolla). Calc del Geseart 1992-1993.

17) Grup de Cases, Felis, Sitjar (Rabós d'Empordà)

- Nombre de suports: 5
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoles amb reguerons (Cases) i aïllades.

L'Albera Oriental Sud

Aquesta zona s'estén des del coll de Banyuls a la Serra de Balmeta i el Mediterrani. La divisòria és la pista a Vilamaniscle pel coll de Plaja i la carretera de Vilajuïga/Llança.

18) Grup de Comes Llobes (Rabós d'Empordà)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: coberta d'un sepulcre de corredor i roques a l'aire lliure.
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoles aïllades

19) Mas Mallol, Roques Blanques (Rabós d'Empordà)

- Nombre de suports: 70
- Classe de suport: roques a l'aire lliure

- Classe de roca: esquistos

- Tipus d'inscultura: cassoles amb reguerons i cruciformes, llosa perforada.

20) Mores Eugues (Rabós d'Empordà)

- Nombre de suports: 5
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoles aïllades

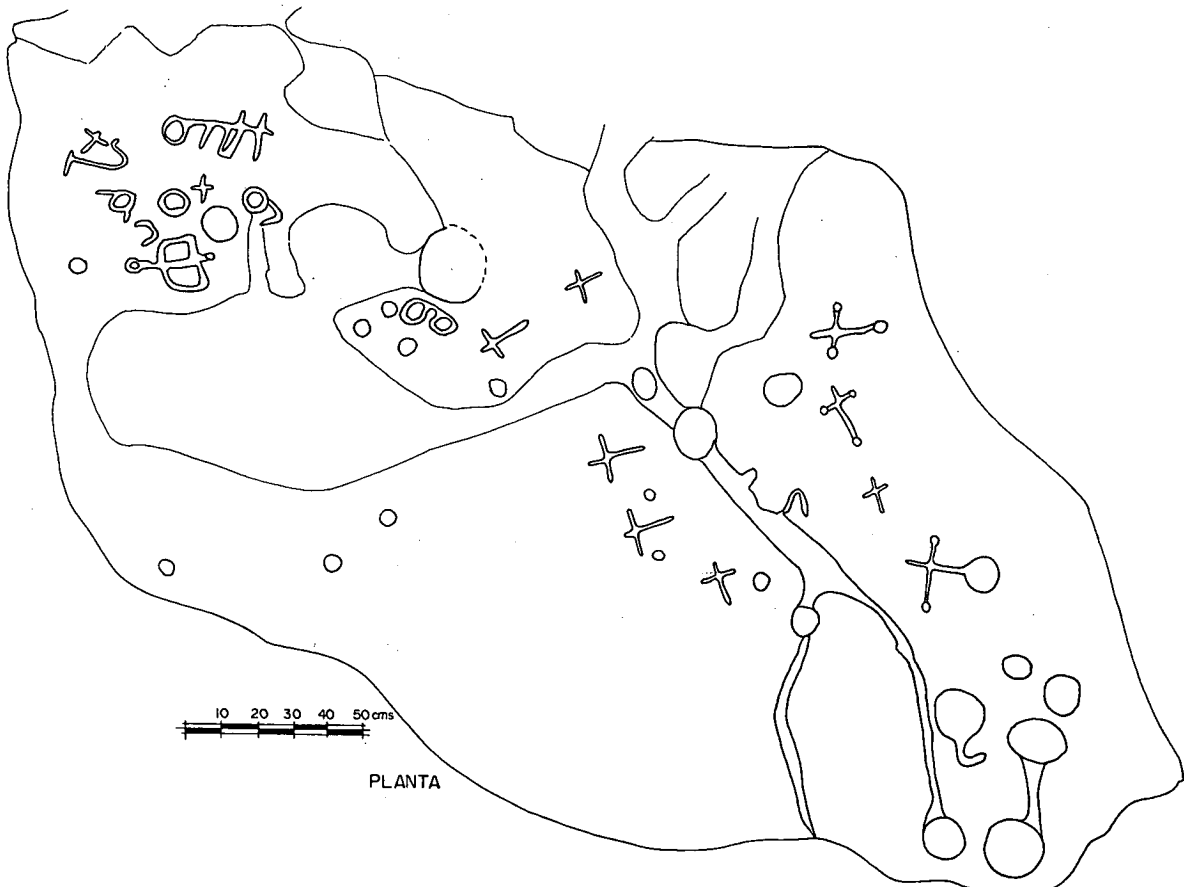
21) Coll d'Abella, Pla d'Elena (Rabós d'Empordà)

- Nombre de suports: 9
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoles amb reguerons i cruciformes.

22) Mare de Déu del Camp (Garriguella)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoles aïllades

Figura 5.- La Pedra dels Sacrificis (Capmany). Calc del Geseart 1992.

23) Terror (Llançà)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

24) L'Ametller (Portbou)

- Nombre de suports: 3
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons

La Serra de Rodes

Aquesta zona s'estén des de la carretera de Vilajuïga/Llançà fins a la de Roses/Port de la Selva.

25) Vilamartí (Llançà)

- Nombre de suports: 8
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

26) Canyelles, Mont Perdut (Vilajuïga)

- Nombre de suports: 5
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades i cruciformes (Canyelles)

27) Pujolar II, Mas de la Mata (Port de la Selva)

- Nombre de suports: 4
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons i cruciformes

28) Puig Margall (Port de la Selva)

- Nombre de suports: 6
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons, cruciformes i antropomorfs.

29) Coma d'Infern, Carena, Garrollar (Vilajuïga)

- Nombre de suports: 6
- Classe de suport: coberta d'una galeria catalana (Talaia) i roques a l'aire lliure.
- Classe de roca: esquist i granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades (Talaia), cassoletes amb reguerons i cruciformes.

30) Burnaua (Pau)

- Nombre de suports: 6
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons

31) Vinya d'En Berta (Pau)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: coberta i llosa frontal sud d'una cista amb túmul, trobada intacta l'any 1932 per Isidre Macau.
- Classe de roca: la coberta de "leptinita" (possiblement un feldespat marmori) i la llosa frontal de "illicorella" (esquist-pissarra).
- Tipus d'inscultura: sobre la coberta, cassoletes amb reguerons. Sobre la llosa frontal sud, signes en phi; cruciformes sobre cercles i semicercles; cercles i semicercles barrats; angles, cercles, semicercles i òvals amb punt central (cassoleta). És un compendi, amb un context prehistòric segur, de la majoria dels motius gravats per percussió que retrobem sobre les roques a l'aire lliure i altres dòlmens (Barranc) de l'Albera-Serra de Rodes-Cap de Creus.

32) Mas Salla (Pau/Vilajuïga)

- Nombre de suports: 1
- Classe de suport: roca a l'aire lliure
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

33) Mas Espatllat, Penardell, les Torrelles (Pau/ Palau-saverdera)

- Nombre de suports: 4
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: granit
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

34) Creu Blanca, Ca N'Isach (Palau-saverdera)

- Nombre de suports: 18
- Classe de suport: roques a l'aire lliure i mur hàbitat neolític mitjà
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons i cruciformes

35) Font de Dalt, Sureda II (Palau-saverdera)

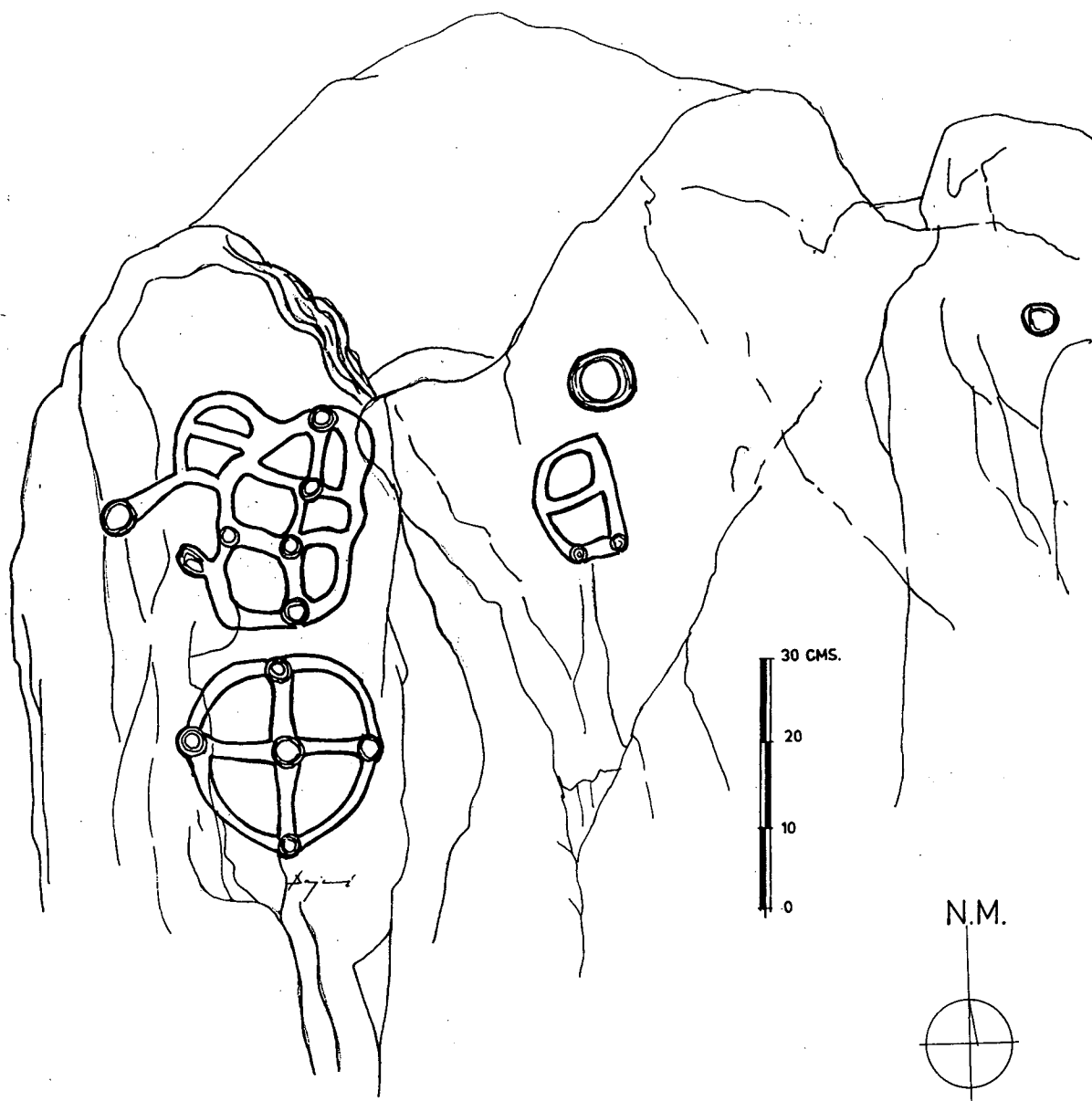
- Nombre de suports: 5
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

36) L'Hospital, Roca Galera (Port de la Selva)

- Nombre de suports: 7
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons, cruciformes a les pedres de L'Hospital. Signes de rodes amb radis que duen cassoletes a cada extrem i una altra al centre, més hemirodes i cercles a la pedra nº 1 de la Roca Galera.

37) Cruells, Vall Sta. Creu (Port de la Selva)

- Nombre de suports: 10
- Classe de suport: roques a l'aire lliure

131

Figura 6.- Pedra nº 1 de la Roca Galera (El Port de la Selva). Calc del Geseart, 1992.

- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

38) Muntanya de St. Pere , Sta. Creu de Rodes (Port de la Selva)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

39) La Mora (Port de la Selva/Selva de Mar)

- Nombre de suports: 6

- Classe de suport: dues cobertes de sepulcres de corredor (Mores Altes I i Taula dels Lladres) i roques a l'aire lliure.

- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes amb reguerons i aïllades. Algun cruciforme a Mores Altes I.

40) El Mirall, Mas Estela, l'Almeda (Selva de Mar)

- Nombre de suports: 3
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassoletes aïllades

41) Bufalaranya, Ermenardo, Revés, St. Genís, Rubies, Bertes (Port de la Selva)

- Nombre de suports: 12
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes amb reguerons

El Cap de Creus

Aquesta zona s'estén des de la carretera de Roses/Port de la Selva al Mediterrani.

42) La Torreta (Roses)

- Nombre de suports: 7
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes aïllades

43) Can Berta, Poblat Pineda (Roses)

- Nombre de suports: 13
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes aïllades

44) Puig Alt, Caussa, Romanyac, Arbres, Llobatera, Seniqueda (Roses)

- Nombre de suports: 15
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: signes en cercle, cruciformes i cassolleta aïllada (Mas Romanyac), cassolletes amb reguerons i cruciformes.

45) Simonets, Perafita (Roses/Cadaqués)

- Nombre de suports: 3
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes aïllades

46) Bufadors, Serra d'En Climent, Llubarons, Gorga (Port de la Selva)

- Nombre de suports: 12
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes aïllades i cruciformes

47) Muntanya Negra (Port de la Selva)

- Nombre de suports: 5
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cruciformes i cassolletes aïllades

48) Taballera: Godo, Paltré, Birba, l'Ametllereta, l'Oratori, Prat Fangal, Alfaràs (Port de la Selva/Cadaqués)

- Nombre de suports: 10
- Classe de suport: roques a l'aire lliure

- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes amb reguerons

49) Conventets, Freita, Portes, Plana (Cadaqués)

- Nombre de suports: 6
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes aïllades i cruciforme

50) Ferral, Mas Senyora (Cadaqués)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes aïllades

51) Regullosa, Cruïlla St. Tomàs (Cadaqués/Roses)

- Nombre de suports: 9
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes amb reguerons

52) Coll de Fitor, Pla de Gates, Mala Terra (Roses)

- Nombre de suports: 8
- Classe de suport: roques a l'aire lliure
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes amb reguerons i aïllades

53) Creu d'en Cobertella (Roses)

- Nombre de suports: 2
- Classe de suport: roques a l'aire lliure i bloc ajagut, dins la cambra del sepulcre de corredor de la Creu d'En Cobertella. Avui dia desaparegut.
- Classe de roca: esquist
- Tipus d'inscultura: cassolletes aïllades i bassi al dolmen de la Creu d'En Cobertella.

CONSIDERACIONS FINALS

ASPECTES CRONOLÒGICS

En la nostra opinió, a partir de les troballes arqueològicament fiables de la Vinya d'En Berta i de Ca N'Isach, que ens proporcionen una iconografia segura, no es pot dubtar de l'antiguitat prehistòrica de la major part de les altres inscultures similars que es troben sobre cobertes de dòlmens, menhirs o roques a l'aire lliure de la mateixa àrea altempordanesa (Albera-Serra de Rodes-Cap de Creus).

D'aquesta manera els gravats rupestres de l'Empordà s'afegirien als de la zona del Rosselló, estudiats per Joan Abelanet, formant una regió diferenciada d'art rupestre postpaleolític a la part oriental del Pirineu. La seva cronologia estaria entre final del quart i final del segon mil·lenni aC, amb el seu punt àlgid durant el tercer mil·lenni aC, en relació als monuments megalítics de la mateixa àrea.

ALTRES GRAVATS RUPESTRES DE CATALUNYA

Aquestes evidències sòlides de l'Alt Empordà donen peu a pensar que altres gravats rupestres de Catalunya, sense contextos clars però molt similars iconogràficament, siguin igualment prehistòrics.

A tall d'exemple citarem únicament els que hem pogut visitar personalment:

- Al Baix Empordà hi ha diversos menhirs amb cassolletes (menhir del Mas Mont i Puig ses Forques, Sa Pedra Aguda, Belliu i Mas Ros) i abundants roques a l'aire lliure amb cassolletes i reguerons (Dr. Pericot; Llobinar, Mas Rostei, Can Cabanyes, etc.). No hi coneixem per ara, cruciformes de tipus prehistòric.

- Al Maresme-Vallès hi ha algunes roques a l'aire lliure amb cassolletes i reguerons, entre les quals cal destacar el cas de la pedra del Turó dels Castellans a Argenton (Maresme), amb un motiu reticulat força complex.

A la pedra de les Creus (Roca del Vallès, Vallès Oriental), hi hem observat que a més de les creus medievals (creus potencades i amb peanyes triangulars) profundament gravades, s'hi observen altres cruciformes molt més erosionats i superficials (creus gregues, creus dobles i triples, creus acabades en ganxo, creus amb extrem inferior bifurcat, taus, etc.) que poden ser perfectament prehistòrics. Una gran superfície rocosa que hi ha al peu d'aquesta pedra presenta nombroses cassolletes i un espectacular ramiforme d'aspecte prehistòric. La llosa de la Roca Roja, al Montseny (Vallès Oriental), és un possible menhir o roca a l'aire lliure que fou aprofitada després, ajaguda, com a paret d'una barraca de pastor, feta de blocs de pedra. Fou publicada anteriorment amb el nom del Pla de la Calma o de la Sitja del Llop, topònims propers a la llosa però que en realitat és sobre el puig anomenat de Roca Roja. Els gravats que presenta (cercles concèntrics amb cassolleta central, cercles simples i cassolletes aïllades) es poden perfectament relacionar amb l'art rupestre del neolític i calcolític, contemporani dels monuments megalítics.

BIBLIOGRAFIA

- ABELANET, J. 1986, *Signes sans paroles*, col. I a Mémoire du Temps, Paris.
- ABELANET, J. 1990, *Les roches gravées nord catalanes*, Centre de Recerques i d'Estudis Catalans 5, Prada.
- AVILÉS, J. 1890, Antigüedades de Espolla y de Sant Quirze de Colera, *Boletín de la Real Academia de la Historia* vol. XVII, Madrid.
- BADIA, J., BOFARULL, B., CARRERAS, E., PIÑERO, MD. 1987, Dos monumentos megalíticos, un dolmen i un menhir a Agullana, *Revista de Girona* 121, Girona, 86-93.

De les famoses quatre Pedres de Savassona a Tavèrnoles (Osona) direm que, en la nostra opinió, molts dels cruciformes que duen gravats, tan similars als de la zona empordanesa o del Rosselló, poden ser també d'època neolítica-calcolítica. Pel que fa a l'extraordinària figura humana de la pedra nº 1, feta en baix relleu, amb cap ovalat amb ulls i boca, les cames obertes, el braç dret travessat sobre el pit i el braç esquerre sostenint una corda que estaca un animal (cabra ?), pensem que pot també ser prehistòrica. Personatges similars, fer-mant animals, se'n coneixen a l'Art Esquemàtic ibèric, com per exemple a les coves de Canforos de Peña Rubia a Jaén i de Doña Clotilde a Teruel, aquest darrer també amb el braç dret travessat sobre el pit (Jordà-Blázquez 1978).

En canvi, d'altres gravats de la mateixa comarca d'Osona, com els de la Roca Guinarda o del Bandoler (Oristà) o els de la Pedra del Passarell (Moià), semblen, almenys en la seva majoria, d'època medieval i moderna.

Alguns altres casos puntuals de gravats amb cassolletes i cruciformes de Lleida i Tarragona, que només coneixem per la bibliografia, poden ser igualment prehistòrics, però en no haver-los vist personalment ens abstindrem de considerar-los.

EL PROBLEMA DEL CONTEXT

Cal reconèixer que l'antiguitat prehistòrica de molts dels gravats rupestres de Catalunya no s'ha pogut demostrar convenientment i, per tant, el problema resta obert.

En tot cas opinem que la millor eina per avançar en la seva definició cronològica seran els estudis locals, que ens poden proporcionar les evidències arqueològiques i geogràfiques necessàries per aconseguir un adequat context en què moure'ns.

Confiam que ben aviat els gravats rupestres prehistòrics de l'Empordà i de la resta de Catalunya siguin ben coneguts i valorats, tal com ha esdevingut en les regions properes del Rosselló i dels Alps.

- BARRIS, J. 1983, Inscripciones rupestres en el Alto Ampurdán, *Revista de Arqueología* 25, Madrid, 13-17.
- BOSCH-GIMPERA, P., PERICOT, LL. 1923a, Els sepulcres megalítics de l'Alt Empordà, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* VI (1915-1920), Barcelona, 481-491.
- BOSCH-GIMPERA, P., PERICOT, LL. 1923b, Consideracions generals sobre els megàlits catalans, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* VI (1915-1920), Barcelona, 505-510.
- BOSCH-GIMPERA, P., COLOMINAS, J. 1931, Gravats esquemàtics a roques de Capmany i a la galeria coberta del Barranc d'Espolla, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* VII (1921-1926), Barcelona, 23-27.

- BREUIL, H. 1935, *Les peintures rupestres schématiques de la Péninsule Ibérique, IV - sud-est et est de l'Espagne-*, Lagny-sur-Marne, 102-103.
- CASANOVAS, A. 1982, Savassona. Notes per al plantejament de la problemàtica dels gravats rupestres catalans, *Quaderns d'Estudis Medievals* any III, vol. 1, 8, Barcelona, 451-461.
- CASANOVAS, A. 1985, Dos dòlmens amb gravats al Port de la Selva (Alt Empordà). Aportació a l'estudi dels gravats rupestres catalans, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, Homenatge al Dr. Josep Mª Corominas*, vol. II, Banyoles, 137-144.
- CAZURRO, M. 1912, *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*, Madrid.
- DEVAUX, E. 1946, Dolmens à gravures en Roussillon, *Cahiers d'Histoire et Archéologie*, Nîmes (ja publicat l'any 1933).
- ESTEVA, LL. 1979, Sepulcros megalíticos del Alto Ampurdán, *Corpus de sepulcros megalíticos* 9, Girona.
- GARRIGA, J. 1952, Gráficos en los sepulcros megalíticos ampurdaneses, *Revista Ibérica* vol. 16, Barcelona, 245-246.
- JORDÀ, F., BLÀZQUEZ, J. M. 1978, *Història del Arte Hispànic. I. La Antigüedad* 1, Madrid.
- PERICOT, LL. 1925, *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*, Barcelona.
- PERICOT, LL. 1950, *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*, Barcelona.
- PONSICH, P. 1949, Dolmens et roches gravées du Roussillon, *Revista di Studi Liguri*, Bordighera.
- SANPERE i MIQUEL, S. 1881, Contribución al estudio de los monumentos megalíticos ibéricos, *Revista de Ciencias Históricas* vol. II, Barcelona.
- SHEE-TWOHIG, E. 1981, *The Megalithic Art of Western Europe*, Oxford.
- MACAU, I. 1934, *Nous monuments megalitics de l'Alt Empordà*, Butll. Inst. Hist. Nat. vol. XXXIV, 6-9, Barcelona.
- TARRÚS, J., BADIA, J., BOFARULL, B., CARRERAS, E., PIÑERO, MD. 1988, *Dòlmens i menhirs. 111 monuments megalitics de l'Alt Empordà i Vallespir Oriental*, Guies del Patrimoni Comarcal 3, Figueres.
- TARRÚS, J., CHINCHILLA, J. 1992, *Els monuments megalitics*, Quaderns de la Revista de Girona 37, Sèrie guies 17, Girona.
- VIDAL, LL. MARIÀ 1914-1915, Nota sobre un Menhir i una Piedra oscilante con esculturas y letras ibéricas, *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona* vol. XI, 3, Barcelona, 19-31.
- VIÑAS, R. 1992, El arte rupestre en Catalunya: estado de la cuestión sobre las manifestaciones pictográficas, Aragón/Litoral Mediterráneo, *Intercambios culturales en la Prehistoria*, Zaragoza, 415-434.